

Macro- economische ontwikkelingen en bedrijfsomgeving

Noordhoff

Ad Marijs
Wim Hulleman

8^e druk

Macro-economische ontwikkelingen en bedrijfsomgeving

A.J. Marijs

W. Hulleman

Achtste druk

Noordhoff Uitgevers Groningen / Utrecht

Ontwerp omslag: G2K (Groningen-Amsterdam)

Omslagillustratie: G2K (Groningen-Amsterdam)

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen of via het contactformulier op www.mijnnoordhoff.nl.

De informatie in deze uitgave is uitsluitend bedoeld als algemene informatie. Aan deze informatie kunt u geen rechten of aansprakelijkheid van de auteur(s), redactie of uitgever ontleen.

0 / 20

© 2020 Noordhoff Uitgevers bv, Groningen/Utrecht, Nederland.

Deze uitgave is beschermd op grond van het auteursrecht. Wanneer u (her)gebruik wilt maken van de informatie in deze uitgave, dient u vooraf schriftelijke toestemming te verkrijgen van Noordhoff Uitgevers bv. Meer informatie over collectieve regelingen voor het onderwijs is te vinden op www.onderwijsauteursrecht.nl.

This publication is protected by copyright. Prior written permission of Noordhoff Uitgevers bv is required to (re)use the information in this publication.

ISBN (ebook) 978-9001-73463-3

ISBN 978-9001-73462-6

NUR 781

Woord vooraf

Wat moeten studenten die zich voorbereiden op een kaderfunctie in het bedrijfsleven of bij de overheid weten van macro-economie? Met deze vraag is iedere docent algemene economie in het hoger onderwijs intensief bezig, op elke opleiding waar het vak macro-economie tot het curriculum behoort.

Dit boek weerspiegelt een tweeledig antwoord op deze vraag.

In de eerste plaats dient het lesprogramma inzicht te bieden in macro-economische ontwikkelingen, zodat afgestudeerden deze ontwikkelingen zelfstandig kunnen blijven volgen uit dagbladen en eenvoudige vaktijdschriften. Daartoe is het nodig de macro-economische begrippen en de oorzakelijke relaties daartussen te kennen. In dit boek komen dan ook de onderwerpen voor die tot de basiskennis van het vak economie behoren, zoals productie, bestedingen en inkomensverdeling. Ook besteden we veel aandacht aan de relaties tussen deze begrippen, onder andere met behulp van de economische kringloop en het model dat het Centraal Planbureau gebruikt voor de verklaring van macro-economische verschijnselen. Daarbij gaat het om de verklaring van consumptie en investeringen, om de analyse van import en export, en om een verklaring voor de conjunctuurbeweging. We besteden uitvoerig aandacht aan de inflatie en de rente tijdens het verloop van de conjunctuur en aan de efficiëntie van het overheidsbeleid met betrekking tot inflatie en groei.

In de tweede plaats is het vak algemene economie een belangrijk element van de bedrijfsomgeving. De invloed van bepaalde macro-economische variabelen op de resultaten van Nederlandse ondernemingen is groot. Managers behoren te weten op welke wijze deze grootheden van invloed zijn op de onderneming waar zij werken. Het gaat daarbij met name om de invloed van de conjunctuur, de dollarkoers, de energieprijzen, de lonen en de rente. Maar ook de overheidsinvloed en ontwikkelingen in de inkomensverdeling kunnen de winstgevendheid van een onderneming beïnvloeden. Deze variabelen bepalen voor een deel de kosten en opbrengsten van Nederlandse ondernemingen. Aangezien deze invloeden per bedrijfstak verschillen, krijgt daarnaast de structuur van de Nederlandse economie aandacht: de indeling in sectoren en bedrijfstakken, de exportoriëntatie en de technische ontwikkeling.

Belangrijke trends tekenen zich af in de visie op onderwijs. Steeds meer opleidingen kiezen als uitgangspunt: 'werkend leren en lerend werken'. Hogescholen moeten hun studenten realistische praktijk- en ondernemingscontexten aanbieden, het liefst in de vorm van stages en realistische beroepstaken. Studenten volgen individuele trajecten via *blended learning*, zodat zij optimaal gepersonaliseerd kunnen leren. Tegelijkertijd is het samenwerkend leren van essentieel belang, omdat studenten in hun toekomstige beroepen ook moeten kunnen samenwerken.

Docenten moeten in deze visie in staat zijn de leerstof op heldere wijze met behulp van diverse media te presenteren. Zij moeten dit vaak doen voor diverse inhoudsgebieden, naast hun taken als coach, mentor, begeleider van stages en afstudeertrajecten, examinerator en tentaminator, en hun coördinerende taken. Van auteurs wordt daarom verwacht dat zij zorgen voor motiverende teksten, zelftoetsen, sheets, tentamenvragen en ander materiaal waarmee studenten zelfstandig aan de slag kunnen.

Dit zijn interessante uitdagingen, waarop het onderwijsmateriaal moet worden afgestemd, omdat het niet goed mogelijk is de nieuwe onderwijsvisie met behulp van verouderde leerboeken te realiseren. Zo zullen onderwijsmethoden in toenemende mate relaties met andere kennisgebieden moeten aangeven, om studenten in staat te stellen beroepsvragen op geïntegreerde wijze op te lossen. Tevens zullen zij op het eigen vakgebied juist die informatie moeten verschaffen waar de praktijk behoefte aan heeft, zonder de disciplinaire samenhang te verliezen. Wij menen dat dit boek een ferme stap zet op deze weg vol voetangels en klemmen.

Dat konden en kunnen wij niet zonder diegenen met wie wij in de afgelopen jaren zo constructief in gesprek zijn geweest over het meest gewenste onderwijsleerproces. Wij danken ieder die ons in de afgelopen jaren heeft gesteund met kritiek en andere waardevolle opmerkingen.

Zwolle, Hattem, najaar 2019

A.J. Marijs

W. Hulleman

Inhoud

Inleiding 8

1 Algemene economie en bedrijfsomgeving 11

1.1 Economisch handelen en algemene economie 12

1.2 Bedrijfsomgeving 14

1.3 Absolute en relatieve gegevens 20

[Samenvatting 25](#)

[Kernbegrippenlijst 26](#)

2 Producteren 29

2.1 Welvaart en welzijn 30

2.2 Toegevoegde waarde 37

[Samenvatting 43](#)

[Kernbegrippenlijst 44](#)

3 Productiefactoren 47

3.1 Kapitaal 48

3.2 Arbeid 51

3.3 Natuur 67

[Samenvatting 71](#)

[Kernbegrippenlijst 72](#)

4 Bestedingen 75

4.1 Vraagzijde van de economie 76

4.2 Consumptie 77

4.3 Investerings 83

4.4 Overheidsbestedingen 89

4.5 Export en import 92

[Samenvatting 100](#)

[Kernbegrippenlijst 101](#)

5 Inkomensverdeling 105

5.1 Inkomensverdeling: feiten en oorzaken 106

5.2 Het sociale systeem 115

[Samenvatting 121](#)

[Kernbegrippenlijst 122](#)

- 6 Collectieve sector 125**
 - 6.1 Organen van de collectieve sector 126
 - 6.2 Taken van de collectieve sector 128
 - 6.3 Inkomsten van de collectieve sector 133
 - 6.4 Rol van de overheid in de economie 140
 - [Samenvatting 145](#)
 - [Kernbegrippenlijst 146](#)

- 7 Economische relaties 149**
 - 7.1 Economische kringloop 150
 - 7.2 Productie en bestedingen 157
 - 7.3 Macro-economische kerngegevens 160
 - [Samenvatting 167](#)
 - [Kernbegrippenlijst 168](#)

- 8 Inflatie 171**
 - 8.1 Inflatie in Nederland 172
 - 8.2 Oorzaken van inflatie 176
 - 8.3 Gevolgen van inflatie 178
 - [Samenvatting 181](#)
 - [Kernbegrippenlijst 182](#)

- 9 Conjunctuur en overheidsbeleid 185**
 - 9.1 Conjunctuurverloop 186
 - 9.2 Conjunctuur in Nederland 193
 - 9.3 Registratie en voorspelling van de conjunctuur 201
 - 9.4 Conjunctuurbeleid 208
 - [Samenvatting 219](#)
 - [Kernbegrippenlijst 220](#)

- 10 Economische groei op lange termijn 223**
 - 10.1 Productiefactoren en economische groei 224
 - 10.2 Ontwikkelingsniveau en groei 228
 - [Samenvatting 236](#)
 - [Kernbegrippenlijst 237](#)

- 11 Structuur van de Nederlandse economie 239**
 - 11.1 Sectoren en bedrijfstakken 240
 - 11.2 Internationale oriëntatie van de Nederlandse economie 250
 - 11.3 Kennis en concurrentiepositie 255
 - [Samenvatting 267](#)
 - [Kernbegrippenlijst 269](#)

- 12 Conjunctuur en ondernemingsbeleid 271**
 - 12.1 Conjunctuur en consumentenmarkten 272
 - 12.2 Conjunctuur en industriële markten 281
 - 12.3 Oorzaken van conjunctuurgevoeligheid 284
 - 12.4 Gevolgen van conjunctuurgevoeligheid 286
 - 12.5 Conjunctuurbeleid van ondernemingen 287
 - [Samenvatting 292](#)
 - [Kernbegrippenlijst 293](#)

13	Macro-economie en ondernemingsbeleid	295
13.1	Invloed van macro-economische ontwikkelingen	296
13.2	Gebruik van macro-economische prognoses	311
	Samenvatting	319
	Kernbegrippenlijst	320
	Antwoorden op de tussenvragen	322
	Lijst van gebruikte afkortingen en symbolen	332
	Illustratieverantwoording	335
	Register	336

Inleiding

Dit boek is bedoeld als een beschrijving van de macro-economische component van de bedrijfsomgeving. Toekomstige managers kunnen aan de hand van dit boek de macro-economische ontwikkelingen uit dagbladen en eenvoudige vaktijdschriften bijhouden. Met deze kennis gewapend kunnen zij externe risico's inschatten en maatregelen nemen om negatieve effecten op de resultaten te voorkomen.

In de hoofdstukken 2 tot en met 6 staan de basisfuncties centraal die in elke economie worden uitgeoefend. Het gaat daarbij om het produceren van goederen en diensten, en het besteden en het verdelen van het inkomen. In de hoofdstukken 7 tot en met 9 gaat het om economische groei. Het voorspellen van de groei van allerlei macro-economische variabelen in de komende jaren is belangrijk voor het plannen van inkomsten en uitgaven van overheid en bedrijven. Stijging en daling van de groei van het bruto binnenlands product geven inzicht in de conjunctuur. De conjunctuur beïnvloedt de inflatie. De inflatie speelt een belangrijke rol in het rentebeleid van de centrale bank.

De hoofdstukken 10 en 11 staan in het teken van de langetermijngroei en de structuur van de economie. Op lange termijn groeit de economie als gevolg van de groei van de productiefactoren. Arbeid, kapitaal en natuur worden in ondernemingen aangewend voor de productie. Ondernemingen zijn ingedeeld in bedrijfstakken. Een land specialiseert zich in producten waarin het concurrentievoordelen heeft. Daarbij speelt in ontwikkelde economieën kennis een belangrijke rol.

De slothoofdstukken 12 en 13 geven weer hoe de variabelen conjunctuur, wisselkoersen, rente, olieprijsen en lonen invloed uitoefenen op de resultaten van ondernemingen. Verschillende kenmerken van ondernemingen leiden ertoe dat zij in verschillende mate door deze variabelen worden getroffen. De mogelijkheden van bedrijven om op deze uitdagingen te reageren komen aan de orde. Zij kunnen een beleid voeren dat ze minder gevoelig maakt voor de ontwikkelingen in de macro-economische variabelen.

De tekst van het boek wordt afgewisseld door casussen en tussenvragen. De antwoorden op de tussenvragen zijn achter in het boek opgenomen. De macro-economische kernbegrippen die een belangrijke rol spelen in de tekst, zijn aan het eind van elk hoofdstuk in een kernbegrippenlijst vermeld.

Ook is achter in het boek een lijst met afkortingen opgenomen.

1

Algemene economie en bedrijfsomgeving

- 1.1 Economisch handelen en algemene economie**
- 1.2 Bedrijfsomgeving**
- 1.3 Absolute en relatieve gegevens**

Mensen kiezen voortdurend welke behoeften zij willen bevredigen met behulp van de beschikbare middelen. Dat is economisch handelen. Algemene economie is een belangrijk element van de bedrijfsomgeving. Ondernemingen ervaren de invloed van consumptie, wisselkoersen, rente, inflatie, grondstofkosten, lonen, overheidsinvloed en veel andere algemeen economische variabelen. Meestal is de groei van deze variabelen belangrijker dan de absolute waarde ervan.

In dit hoofdstuk staan de volgende vragen centraal:

- Wat is economisch handelen en welke wetenschap bestudeert dit verschijnsel?
- Wat is de relatie tussen de bedrijfsomgeving en algemene economie?
- Welk verband is er tussen de belangrijkste economische variabelen, zowel absoluut als relatief?

De sleutel tot succes

Voor het management van een luchtvaartonderneming zijn de economische omstandigheden waaronder zij moet opereren van doorslaggevend belang. Kennis van die (externe) omstandigheden kan de sleutel tot succes zijn. De ondernemingsleiding ziet zich bijvoorbeeld voor de volgende vragen gesteld: Hoeveel dalen de toeristische uitgaven als de conjunctuur inzakt? Wat gebeurt er met de olieprijsen? Zullen de ticketprijzen van Amerikaanse concurrenten sterk dalen als de dollarkoers daalt? Zijn de loonkosten van piloten nog op te brengen of moeten we

nieuwe, grotere vliegtuigen kopen? Zullen we nog investeren in nieuwe machines als de rente stijgt en het lenen van geld daarvoor duurder wordt? Moeten we een budgetmaatschappij oprichten of alleen actief worden in het hoogste prijssegment? De ondernemingsleiding verzekert zich van zo veel mogelijk kennis op deze terreinen om de verschijnselen en ontwikkelingen te kunnen begrijpen die invloed hebben op de prestaties van de onderneming. Zij vraagt zich ook af of er maatregelen mogelijk zijn om de negatieve gevolgen te ontlopen.

1.1 Economisch handelen en algemene economie

Mensen hebben behoefte aan zaken als voedsel, kleding, warmte, onderdak, veiligheid en ontplooiing. Deze behoeften kunnen deels bevredigd worden met behulp van goederen en diensten. Het beschikken over goederen en diensten voor de bevrediging van behoeften noemen we welvaart. Er bestaat een voortdurende spanning tussen de behoeften, die we als oneindig ervaren, en de middelen, die beperkt zijn. Mensen moeten steeds kiezen welke middelen ze zullen gebruiken voor de behoeftebevrediging. De goederen en diensten worden geproduceerd met behulp van middelen, zoals grondstoffen, machines en arbeid. Deze middelen kunnen voor heel verschillende doeleinden gebruikt worden. Zo kan arbeid ingezet worden voor de productie van voedingsmiddelen, consumentenelektronica, onderwijs, veiligheid (politie en justitie) enzovoort. Ook grondstoffen en machines zijn vaak voor heel verschillende producten te gebruiken. Men zegt ook wel dat de middelen alternatief aanwendbaar of schaars zijn.

Economisch handelen

Het streven naar maximale welvaart met behulp van schaarse middelen noemen we economisch handelen. Economisch handelen vindt men overal in de samenleving terug. We zullen daarvan enkele voorbeelden geven. Consumenten verwerven een inkomen doordat één of meer gezinsleden gaan werken. Een onderneming koopt producten in, maakt daarmee andere producten en verkoopt deze weer. Een bankmedewerker koopt voor een cliënt aandelen in. Een ambtenaar maakt stedenbouwkundige plannen ten behoeve van een nieuwe stadswijk. Een commercieel medewerker van een onderneming verwerft een grote order in het buitenland. Het economisch handelen speelt zich af in en tussen diverse organisaties. In deze voorbeelden is er sprake van consumenten die contacten onderhouden met bedrijven, van een overheidsinstelling die contacten onderhoudt met bedrijven en van bedrijven die transacties verrichten met ondernemingen in het buitenland.

Economische wetenschap

De economische wetenschap bestudeert het economisch handelen. Dit is zo complex dat de economische wetenschap in verschillende onderdelen uiteenvalt. Een globaal onderscheid kan men maken tussen de vakken die het interne proces in ondernemingen bestuderen, zoals financiering, kosten en opbrengsten en externe verslaggeving, en de vakken die de relatie met de omgeving of de omgeving zelf bestuderen, zoals commerciële economie en algemene economie.

Medewerkers van ondernemingen kunnen de problemen die zich aan hen voordoen zelden oplossen met de kennis uit slechts een van deze vakken. Meestal is een probleem van zowel interne als externe aard. We zullen dit toelichten aan de hand van casus 1.1.

Economische
wetenschap

1

CASUS 1.1

Een afzetzdaling en de economische deelgebieden

Een commercieel medewerker merkt dat de afzet van een product minder groeit dan verwacht. De oorzaken daarvan kunnen velerlei zijn. Het kan zijn dat concurrenten producten op de markt brengen die een betere prijs-kwaliteitverhouding hebben. Zijn de kosten misschien te hoog geworden doordat de onderneming inefficiënt produceert? Dit is een bedrijfseconomisch, een bedrijfsorganisatorisch of misschien wel een technisch probleem. Misschien hebben concurrenten hun reclame-inspanningen opgevoerd of hun distributieapparaat verbeterd. Deze aspecten bestudeert de commerciële economie. Wellicht is het product conjunctuurgevoelig en is de economie

in de belangrijkste afzetgebieden in een neergang geraakt. Soms komt het voor dat afnemers hun bestedingspatroon plotseling veranderen en is de afzet daar de dupe van. Het kan ook zijn dat het product door wisselkoersveranderingen plotseling te duur geworden is voor afnemers in bepaalde landen. Deze onderdelen van het probleem zijn algemeen-economisch van aard.

Al deze factoren kunnen een rol spelen en het is zelfs mogelijk dat ze alle tegelijkertijd invloed op de afzet uitoefenen. De commercieel medewerker wil graag maatregelen nemen om de kwade kansen te keren. Daarvoor zal hij inzicht in de oorzaken van de afzetzdaling moeten hebben.

TUSSENVRAAG 1.1

Wat zou de onderneming uit casus 1.1 kunnen doen aan een kostenstijging die het gevolg is van een loonstijging?

Economisch handelen in een land kan men op verschillende niveaus bestuderen. Zo is het mogelijk om het keuzeprobleem van alle bedrijven en gezinnen in een land te bestuderen. Ook kan men het economisch handelen analyseren van een groep bedrijven en gezinnen die eenzelfde soort producten maken of kopen, of zelfs van een enkel bedrijf of gezin. Verder zijn de relaties tussen landen belangrijk voor het economisch proces in een land.

Algemene economie

Al deze onderwerpen behoren tot het vak algemene economie. We onderscheiden de volgende vier onderdelen:

- 1 meso- en micro-economie
- 2 macro-economie

Algemene
economie

- 3 monetaire economie
- 4 internationale economische betrekkingen

Ad 1 Meso- en micro-economie

Meso- en
micro-economie

De onderdelen meso- en micro-economie bestuderen de kenmerken van markten en bedrijfstakken waarmee ondernemingen te maken hebben, de vraag naar goederen en het aanbod ervan, en de veranderingen die plaatsvinden in vraag en aanbod als de prijzen veranderen.

Ad 2 Macro-economie

Macro-economie

Het onderdeel macro-economie geeft een beschrijving en analyse van allerlei verschijnselen voor een heel land. Het gaat bijvoorbeeld over de totale consumptie, de investeringen van alle bedrijven, en de import en export van de bedrijven en de overheid van dat land.

Ad 3 Monetaire economie

Monetaire
economie

De monetaire economie houdt zich bezig met het verschijnsel geld en de rol van banken in de economie. De omvang van de kredietverlening en de hoogte van de rente zijn variabelen die men vanuit de monetaire economie tracht te verklaren. Verder komt de taak van de monetaire autoriteiten aan de orde.

Ad 4 Internationale economische betrekkingen

Internationale
economische
betrekkingen

Het onderdeel internationale economische betrekkingen (IEB) bestudeert de buitenlandse handel van landen, de internationale kapitaalstromen en de monetaire betrekkingen tussen landen.

1.2 Bedrijfsomgeving

Om de invloed van algemeen-economische variabelen op ondernemingen te kunnen bestuderen, is het van belang een indruk te krijgen van de bedrijfsomgeving. Dit is het onderwerp van subparagraaf 1.2.1.

Subparagraaf 1.2.2 is gewijd aan een globaal overzicht van het verband tussen de algemeen-economische omgeving en bedrijfseconomische variabelen.

1.2.1 Bedrijfsomgeving en ondernemingsresultaten

Met bedrijfsomgeving bedoelen we alle ontwikkelingen in de omgeving van een onderneming die invloed hebben op de resultaten van een bedrijf. De invloed kan betrekking hebben op inkopen, verkopen, marktontwikkeling, concurrentie, personeelsbeleid, enzovoort.

De omgevingsfactoren die invloed op de resultaten van een onderneming uitoefenen, worden meestal op een bepaalde wijze in kaart gebracht. Het criterium daarvoor is de mate waarin de onderneming de omgeving kan beïnvloeden. Daarbij kan men onderscheid maken tussen de directe omgevingsfactoren, de indirecte omgeving van de onderneming en de macro-omgevingsfactoren (zie figuur 1.1).

TUSSENVRAAG 1.2

Ga in het kort na welke factoren tot de directe, de indirecte en de macro-omgeving van een grote onderneming in de levensmiddelenhandel behoren.

Directe omgevingsfactoren

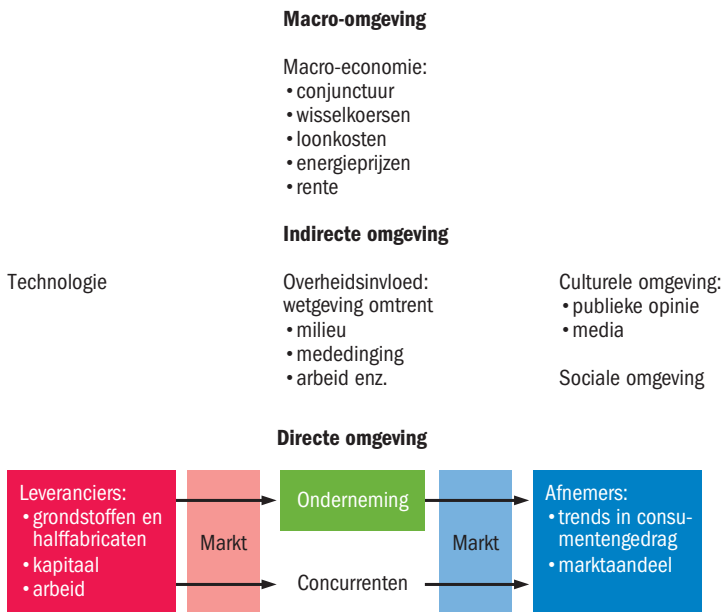
De directe omgeving bestaat uit de marktpartijen van de onderneming op haar in- en verkoopmarkten. Het gaat daarbij om verschillende schakels in de bedrijfskolom, zoals de toeleveranciers, de distributieschakels en de uiteindelijke afnemers. Ondernemers staan in voortdurend contact met deze partijen. Zij verzamelen doorlopend gegevens om een zo gunstig mogelijke prijs-kwaliteitverhouding van hun grondstoffen en halffabricaten te kunnen realiseren. Zij verzamelen steeds informatie over logistieke mogelijkheden om de leveringsbetrouwbaarheid van hun producten te kunnen verbeteren. De verkoopafdeling probeert voortdurend de beste informatie over afzetmarkten te verwerven om de resultaten van reclamecampagnes te verbeteren. Veel afdelingen zijn betrokken bij de directe omgeving en zijn gedwongen energie te steken in de bestudering van de ontwikkelingen in de directe omgeving. Alleen dan kan de onderneming de directe omgeving op een voor haar gunstige wijze beïnvloeden.

Directe omgevingsfactoren

Marktpartijen

1

FIGUUR 1.1 De bedrijfsomgeving

Indirecte omgevingsfactoren

In de tweede plaats is de indirecte omgeving van de onderneming te onderkennen. Deze bestaat uit werknemers- en werkgeversorganisaties, de overheid en culturele omgevingsfactoren, zoals de publieke opinie en de media. De indirecte omgeving van de onderneming behoeft meestal geen dagelijkse bemoeienis van veel afdelingen in de organisatie. De onderneming is vertegenwoordigd in één of meer werkgeversorganisaties, die op hun beurt de belangen van de bedrijfstak bij de overheid en de werknemersorganisaties behartigen. De onderneming heeft een geringe invloed op de indirecte omgeving, maar omgekeerd kan de invloed van de indirecte omgeving op de onderneming heel groot zijn.

Indirecte omgevingsfactoren

Geringe invloed

Publieke opinie

Ondernemingen moeten bijvoorbeeld steeds meer rekening houden met de publieke opinie. Dit is een taak voor de publicrelationsafdeling of -functionaris. Deze moet zeer voorzichtig manoeuvreren met de emoties van het publiek, die door de media versterkt of verzwakt kunnen worden. Veel ondernemingen hebben richtlijnen opgesteld voor situaties waarin de publieke opinie een rol kan spelen, zoals milieucalamiteiten en zaken die de productveiligheid betreffen. Zulke voorvallen kunnen grote invloed op de onderneming uitoefenen, terwijl de invloed van de onderneming op de publieke opinie vaak gering is.

Sociale omgeving

Uiteraard is de *sociale omgeving* van een bedrijf van belang. De arbeidsmarkt bijvoorbeeld wordt door diverse sociale factoren beïnvloed. Veel bedrijven hebben moeite arbeidskrachten te vinden. Lange tijd is dit geweten aan de gebrekkige aansluiting van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. De scholing en de mentaliteit van de beroepsbevolking zouden tekortschieten en onvoldoende tegemoetkomen aan de wensen van de werkgevers. Uit onderzoek is gebleken dat ook de arbeidsomstandigheden binnen bedrijven een belangrijke rol kunnen spelen in het succes van bedrijven op de arbeidsmarkt. Verbetering van arbeidsomstandigheden en bedrijfsimago kan daaraan een bijdrage verlenen.

TUSSENVRAAG 1.3

Zou je bij een sollicitatie op de arbeidsomstandigheden in een bedrijf letten? En op de omloopsnelheid van producten?

Technologie

De invloed van *technologie* is van belang in de concurrentiestrijd. Nieuwe producten volgen elkaar steeds sneller op. Productlevenscycli van enkele maanden zijn geen uitzondering meer op industriële markten. Het belang en de risico's van technologische ontwikkeling worden steeds groter.

Voor ondernemingen die zelf aan technologische ontwikkeling doen door middel van onderzoek en ontwikkeling, behoort de technologie tot de directe bedrijfsomgeving. Voor ondernemingen die dat niet doen en voor technische ontwikkeling van andere ondernemingen afhankelijk zijn, behoort de technologische ontwikkeling tot de indirecte omgeving.

Macro-omgeving**Macro-omgeving**

In de derde plaats is er de ruime omgeving van de onderneming, ook wel de macro-omgeving genoemd. Deze bestaat uit de conjuncturele ontwikkeling, de ontwikkeling van wisselkoersen en prijzen van belangrijke grondstoffen, en demografische ontwikkelingen. Deze factoren kunnen op individuele ondernemingen grote invloed uitoefenen, terwijl individuele ondernemingen er op hun beurt geen enkele invloed op uit kunnen oefenen. Deze factoren zijn vrijwel geheel onbeheersbaar. Een conjuncturele inzinking of een daling van de wisselkoers van een belangrijk exportland kan ondernemers nachtmerries bezorgen vanwege de desastreuze invloed op de resultaten. Toch kunnen ondernemers deze variabelen niet beïnvloeden.

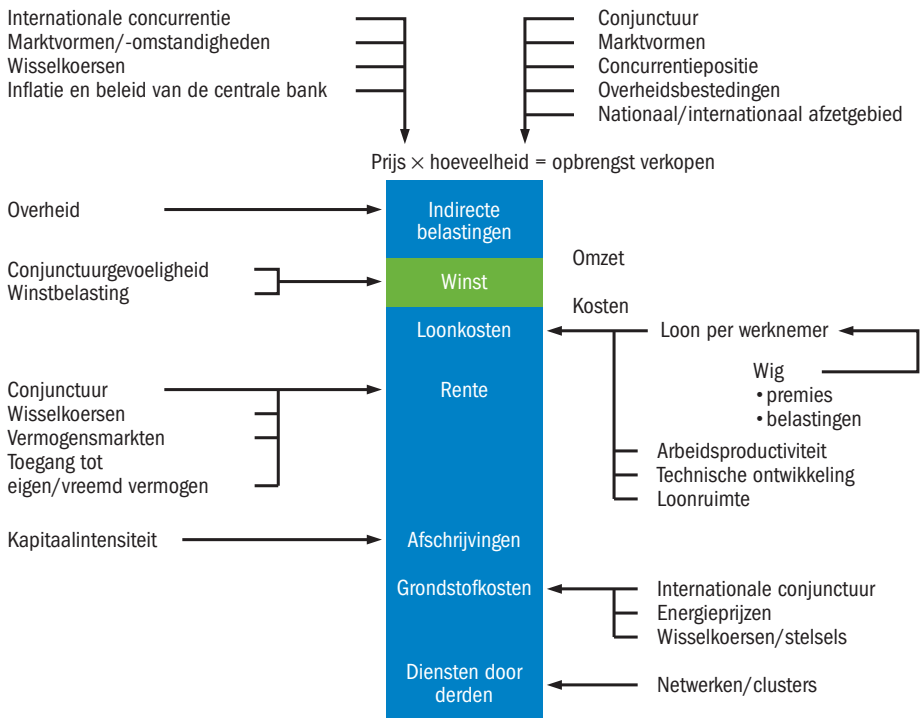
Geen enkele invloed

Het is dan ook noodzakelijk dat managers een beeld hebben van de invloed van macro-economische variabelen op opbrengsten, kosten en winst. Daarmee kunnen zij meer inzicht krijgen in de concurrentiepositie van de onderneming waar zij werkzaam zijn.

1.2.2 Algemeen-economische en bedrijfseconomische variabelen

De aspecten van de bedrijfsomgeving die in het vak algemene economie aan de orde worden gesteld, oefenen grote invloed uit op de resultaten van ondernemingen. Dat kunnen we duidelijk maken met behulp van figuur 1.2.

FIGUUR 1.2 De invloed van algemeen-economische variabelen op de resultaten van bedrijven

Veel van de variabelen in figuur 1.2 komen in dit boek diepgaand aan de orde. De bedoeling van figuur 1.2 is om een indruk te krijgen van de veelzijdigheid van de invloed van algemeen-economische variabelen op ondernemingen.

In figuur 1.2 zijn de verschillende onderdelen van de resultatenrekening in verband gebracht met algemeen-economische variabelen. Enkele van deze variabelen, zoals de nationale en internationale conjunctuur, de loonsom, de overheidsinvloed, de kapitaalintensiteit en de arbeidsproductiviteit, worden behandeld bij het onderdeel macro-economie.

In tabel 1.1 is de invloed weergegeven van diverse macro-economische variabelen op verschillende bedrijfstakken.

Resultatenrekening

TABEL 1.1 De invloed van macro-economische variabelen op diverse sectoren

Factor	Auto-sector	Bouw	Detail-handel	Groot-handel	Horeca	Industrie	Transport & logistiek	Zakelijke dienstverlening
Rente
Kapitaalintensiteit
Vermogen en vertrouwen
Grondstofprijzen
Wisselkoersen
Wereldhandel
Conjunctuur/...	...

Invloed:

... hoog

.. matig

. laag

Bron: ING, *Dutch economic outlook*, december 2008, p. 11 (iets aangepast)

Een theoretische behandeling van wisselkoersen, wisselkoersstelsels, rentevorming, vermogensmarkten, monetair beleid van de centrale bank en dergelijke, vindt meestal plaats bij het onderdeel monetaire economie dan wel internationale economische betrekkingen. Enige kennis daarvan is voor managers die in een steeds internationaler gerichte omgeving moeten opereren, onontbeerlijk.

Naast macro-economische, monetaire en internationale variabelen bevat figuur 1.2 variabelen die micro- en meso-economisch van aard zijn. Daartoe behoren de markt vormen en markt omstandigheden, de concurrentiepositie van bedrijven en de technische ontwikkeling. Ook de relaties met toeleveranciers en afnemers, en met name de vraag of deze relaties door netwerken en/of clusters kunnen worden beschreven, behoren tot de meso-economie. De concurrentiekracht en de winstgevendheid van bedrijven hangen af van dit soort variabelen.

Veranderingen in de omgeving

Managers mogen bedrijfseconomische problemen niet oplossen alsof zich vrijwel geen veranderingen in de omgeving voltrekken. Toch gebeurt dit soms. In dat geval beschouwen zij omgevingsvariabelen als onveranderlijke gegevens. De kosten, de afzet en de rente worden dan bijvoorbeeld bij interne rendementsberekeningen voor heel lange periodes stabiel verondersteld. Het behoeft geen betoog dat een dergelijke handelwijze de realiteit te sterk vereenvoudigt. In werkelijkheid treden enorme fluctuaties in deze variabelen op. Het is dan ook een verrijking als managers kunnen omgaan met voorspellingen van omgevingsvariabelen en inzien dat deze een risico voor de onderneming kunnen opleveren. Juist het voeren van een beleid om minder gevoelig te zijn voor schommelingen in de conjunctuur, valuta, grondstofkosten, lonen en rente, is voor veel bedrijven van essentieel belang. In veel gevallen kunnen bedrijven immers kiezen welke relatie zij hebben tot toeleveranciers en afnemers, in welke valuta zij leningen zullen afsluiten, waar zij zich zullen vestigen, hoe zij hun productassortiment minder conjunctuurgevoelig kunnen maken, enzovoort.

In casu 1.2 komt de gevoeligheid van een luchtvaartonderneming voor macro-economische variabelen aan de orde.

Voorspellingen van omgevingsvariabelen

Beleid

CASUS 1.2

Luchtvaart

Een luchtvaartonderneming vliegt met veertien vliegtuigen met voornamelijk Duitse toeristen op de populaire vakantiebestemmingen in heel de wereld. Daarnaast vervoert de onderneming vracht. Elk jaar vlak voor de zomermaanden laat de onderneming zeven vliegtuigen ombouwen ten behoeve van personenvervoer. In de herfst worden de vliegtuigen weer omgebouwd voor vrachtvervoer.

Vraag

De vraag naar vakanties blijkt heel afhankelijk te zijn van de conjunctuur en het consumentenvertrouwen. Consumenten bezuinigen tijdens een economische neergang sterk op buitenlandse vakanties, en zeker op vliegvakanties. De onderneming heeft tot nu toe de vliegtuigen behoorlijk kunnen bezetten omdat zij contracten afsluit met reisbureaus. Een groot probleem voor reisbureaus is echter dat de consumenten pas in april/mei hun vakantiebestemming kiezen, terwijl de vliegbestemmingen al in februari/maart moeten worden gepland. Voor het verkrijgen van landingsrechten en toestemming om door het luchtruim van andere landen te vliegen, is een ruime voorbereidingstijd vereist. De bestemmingen die consumenten kiezen, zijn nogal dollargevoelig. Als de dollar laag is ten opzichte van de euro, kiezen zij meer bestemmingen in dollargebieden of gebieden met een munt die is gekoppeld aan de dollar, zoals de VS, Canada en Latijns-Amerika. Ook voor het overige is de dollarkoers van belang voor opbrengsten en kosten. Een lage dollar is voor de onderneming enerzijds nadelig, omdat Amerikaanse concurrenten dan goedkoper kunnen vliegen. Aan de andere kant dalen dan de kosten van toestellen en ook van grondstoffen als olie.

De vraag naar vrachtvervoer is vooral van de conjunctuur afhankelijk. De conjunctuur is de afwisseling van hoge en lage groei van de productie in een land. Bij een hoge groei bestellen klanten veel goederen in het buitenland. Een deel daarvan wordt ingevlogen.

Kosten

Circa 15 procent van de kosten van de onderneming bestaat uit energiekosten. De leiding volgt de olieprijsen met argusogen. Vanwege de hevige concurrentie in de sector is het namelijk niet mogelijk de olieprijsstijgingen volledig door te berekenen in de ticketprijzen. Na ongeveer vier maanden kan de onderneming de helft van de gestegen kosten doorberekenen. Elke dollar prijsstijging per gallon kost de onderneming ongeveer €1,5 miljoen op jaarbasis.

Gelukkig heft de overheid tot nu toe geen indirecte belastingen op de kerosine. Dat zou de doodsteek voor de onderneming zijn, zeker als andere overheden niet hetzelfde beleid volgen. De onderneming volgt nauwgezet de discussies over dit onderwerp en lobbyt met de andere luchtvaartondernemingen in Brussel om te voorkomen dat belasting op het energieverbruik wordt geheven. De loonkosten in de luchtvaartsector zijn hoog. De president-directeur spreekt wel eens gekscherend van de meest verdienende buschauffeurs ter wereld als de salarissen van piloten ter sprake komen. Aangezien in andere delen van de wereld de salarissen een stuk lager liggen, streeft de onderneming naar een jaarlijkse arbeidsproductiviteitsverhoging die ruim boven het gemiddelde in de sector ligt.

De vliegtuigen zijn alle volledig eigendom van de onderneming, maar natuurlijk wel voor een deel gefinancierd met vreemd vermogen. Over het vreemd vermogen is uiteraard rente verschuldigd. De president-directeur is tegen leasen, omdat er dan weer tussenschakels zijn die een deel van de marge nemen.

In de luchtvaartsector zijn de winstmarges toch al flinterdun, als gevolg van de vele maatschappijen die in sommige landen al tientallen jaren kunstmatig in leven worden gehouden door overheden. Bovendien zijn de maatschappijen uit het Midden-Oosten sterk in opmars. Zij eisen een deel van de markt op. Investerings in nieuwe vliegtuigen zijn alleen mogelijk in periodes waarin de winstmarge redelijk is.

Gevoeligheid voor macro-economische variabelen

Deze luchtvaartonderneming blijkt zeer gevoelig te zijn voor de belangrijkste macro-economische variabelen: de conjunctuur, de wisselkoers van de dollar, de oliepijzen, de loonkosten en de rente.

Toeristische uitgaven zijn heel conjunctuurgevoelig. Een toename van het inkomen wordt naar verhouding voor een groot deel besteed aan toeristische uitgaven. De kapitaalintensiteit van de onderneming is groot. De kosten die daarmee gepaard gaan, zoals rente en afschrijvingen, zal de onderneming zowel in goede als in slechte tijden moeten opbrengen.

Luchtvaartmaatschappijen kunnen hun kosten nauwelijks neerwaarts aanpassen. Een terugval in de vraag zal snel tot uiting komen in 'lege stoelen'. De kosten blijven constant, de opbrengsten dalen. Er zijn dan onderbezettingsverliezen.

De wisselkoers van de dollar heeft invloed op de opbrengsten door de bestemmingskeuze van de consumenten en door de concurrentie van Amerikaanse ondernemingen. Een lage dollarkoers heeft tot gevolg dat klanten weinig euro's hoeven te betalen als ze met Amerikaanse maatschappijen vliegen.

De maatschappij zal haar ticketprijzen dan ook moeten verlagen, anders lopen de klanten weg.

De oliepijzen zijn genoteerd in dollars, zodat ook een deel van de kosten afhankelijk is van de dollarkoers. Dat geldt ook voor de aanschaf van nieuwe toestellen, die alle uit de VS komen.

De onderneming is gevoelig voor de loonontwikkelingen vanwege de hoge lonen van de piloten in vergelijking met die in het buitenland.

De onderneming is kapitaalintensief door de dure vliegtuigen die ze in bezit heeft. De rentegevoeligheid is dan ook groot. Door de kleine marges kan een rentestijging gemakkelijk tot verlies leiden.

Doorberekenen van de kosten

Het doorberekenen van kostenstijgingen is moeilijk. De marktpositie is zwak, omdat de onderneming een zeer geringe marktmacht heeft. Het is een kleine onderneming te midden van enkele zeer grote en veel kleine in Europa. Het is dus moeilijk de klantenbinding te handhaven. Als de onderneming de kosten doorberekent en de ticketprijzen verhoogt, zullen de klanten bij andere maatschappijen boeken of andere vakanties nemen zonder te vliegen.

De internationalisering in de luchtvaart is groot. Er zijn grote buitenlandse concurrenten. Hoe verder de liberalisering van de luchtvaartsector voortschrijdt, des te meer buitenlandse concurrenten er komen.

De bezettingsgraad is in tijden van neergang een voortdurende bron van zorg. De onderneming is er tot nu toe in geslaagd de bezetting hoog te houden door de contracten met de reisbureaus, maar een plotselinge verandering van de consumentenvoorkeuren in de zomermaanden kan een sterke neerwaartse druk op de bezettingsgraad geven.

De conclusie is dat de onderneming een speelbal is van macro-economische variabelen.

1.3 Absolute en relatieve gegevens

Het werken met cijfermatige gegevens is voor economen onmisbaar. Deze gegevens kunnen in absolute vorm voorkomen, als getallen, maar ook in relatieve vorm, als procentuele veranderingen. We zullen dit uitleggen aan de hand van een willekeurige waarde, volume en prijs.

De begrippen volume, prijs en waarde staan met elkaar in verband. Zoals bekend bestaat de omzet van een bedrijf in een bepaalde periode uit de afzet vermenigvuldigd met de prijs. De omzet is een variabele die een waarde weergeeft en de afzet is een variabele die een volume of een hoeveelheid weergeeft.

Niet alleen de absolute bedragen van hoeveelheid, prijs en waarde staan met elkaar in verband, ook de veranderingen in elk van de variabelen blijken in een bepaalde relatie tot elkaar te staan. We zullen dat toelichten aan de hand van voorbeeld 1.1.

VOORBEELD 1.1

Stel dat voor een bepaald bedrijf de gegevens van de volgende tabel gelden.

Hoeveelheid, prijs en waarde

	Hoeveelheid (in tonnen)	Prijs (in euro's per ton)	Waarde (in euro's)
Periode 0	1.000	20	20.000
Periode 1	1.050	22	23.100
Mutaties in procenten ten opzichte van periode 0	5	10	15,5

Het product van prijs en hoeveelheid geeft de waarde in een periode. Zowel de hoeveelheid als de prijs is gestegen in periode 1 ten opzichte van periode 0. Van elk van de variabelen is de procentuele mutatie berekend door de toename te delen door het bedrag in periode 0 en deze uitkomst met 100 te vermenigvuldigen. Zo komt men aan een procentuele verandering van de waarde in periode 1 ten opzichte van periode 0 van 15,5. Men kan ook op een andere (globalere) manier tot deze waardeverandering komen, namelijk door de procentuele veranderingen in hoeveelheid en prijs bij elkaar op te tellen.

In het algemeen geldt voor de relatieve verandering van een variabele die het *product* is van twee andere, dat deze verandering bij benadering gelijk is aan de som van de mutatie in de samenstellende variabelen. Een variabele kan ook het quotiënt zijn van twee andere; de prijs is bijvoorbeeld de waarde gedeeld door de hoeveelheid ($20.000/1.000 = 20$, zie de tabel). In dit geval mag de verandering van de waarde (15,5 procent) gecorrigeerd worden voor de verandering in de hoeveelheid (5 procent). Er resulteert een prijsverandering van 10,5 procent. De waardeverandering die wordt gevonden door de procentuele mutaties van de hoeveelheid en de prijs op te tellen, is 15 procent. Dit is een afwijking van 0,5 procent van de zuiver berekende verandering van 15,5 procent. Deze afwijking is de discountfactor. Naarmate de procentuele veranderingen in prijs en hoeveelheid kleiner zijn, is de onzuiverheid ook kleiner. Deze kan men dan verwaarlozen.

De waardestijging van een variabele noemt men de *nominale* stijging. In het voorbeeld is de nominale stijging 15 procent. De volumeverandering noemt men de *reële* stijging van de variabele, in het voorbeeld 5 procent. De nominale verandering is dus gelijk aan de reële verandering plus de prijsstijging.

Nominale en reële stijging

Ook voor algemeen economische variabelen is het belangrijk de volume- en de prijsverandering van elkaar te onderscheiden. Zo bestaat de waarde van de consumptie uit het volume maal de prijzen.

Om de verandering van de waarde ten opzichte van een voorafgaand jaar te bepalen kan men de volume- en prijsveranderingen bij elkaar optellen (zie ook casus 1.3).

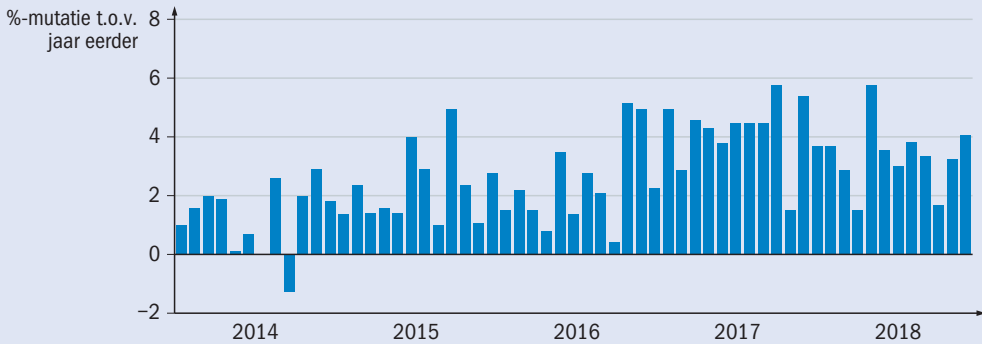
CASUS 1.3

Omzet stijgt met 4,1%

De detailhandel heeft in november 2018 4,1 procent meer omgezet dan in november 2017, meldt het CBS. Het verkoopvolume lag 3,2 procent hoger. In de foodsector groeide de omzet met 2,5 procent en in de non-foodsector met bijna 4 procent. Daarnaast is online bijna 20 procent meer omgezet.

De omzetcijfers zijn gecorrigeerd voor de samenstelling van koopdagen in november. Op sommige dagen van de week wordt meer verkocht dan op andere dagen. Zonder deze correctie was de omzet van de detailhandel 4,6 procent hoger dan in november 2017.

Omzet detailhandel* (koopdaggecorrigeerd)

*exclusief tankstations en apotheken

Bron: CBS, geraadpleegd 15 januari 2019

Voor vrijwel alle economische variabelen is het van belang volume en prijsveranderingen van elkaar te onderscheiden. We zullen dit toelichten aan de hand van enkele vergelijkingen die voor zowel de bedrijfseconomie als de algemene economie essentieel zijn.

Arbeidsproductiviteit

De productie van een onderneming is gelijk aan het aantal werknemers vermenigvuldigd met de productie per werknemer (de arbeidsproductiviteit). In een heel land is de productie (het bruto binnenlands product of bbp) gelijk aan het totaal aantal werknemers vermenigvuldigd met de arbeidsproductiviteit. De groei van het bbp is dus de som van de groei van het aantal werknemers en de toename van de arbeidsproductiviteit. Het verband tussen productie, werknemers en arbeidsproductiviteit wordt weergegeven in vergelijking [1.1]:

$$\text{bbp} = Av \times ap$$

[1.1]

waarin:

bbp = het bruto binnenlands product

A_v = de vraag naar arbeidskrachten, het aantal werknemers of de totale werkgelegenheid

a_p = arbeidsproductiviteit, de productie per eenheid arbeid per tijdseenheid

De veranderingen staan als volgt met elkaar in verband:

$$g_{bbp} = g_{A_v} + g_{a_p} \quad [1.2]$$

De g voor een variabele duidt op de relatieve groei van deze variabele, dus de groei in procenten. Als de vraag naar werknemers toeneemt met 2 procent en de arbeidsproductiviteit toeneemt met 1 procent, zal het bbp stijgen met 3 procent.

Een toename van de productie in een onderneming of in een land kan twee oorzaken hebben: een toename van het aantal werkenden of een toename van de arbeidsproductiviteit.

Een tweede verband tussen belangrijke variabelen betreft het loon. De totale loonsom is belangrijk voor zowel een individuele onderneming als de economie van een heel land. De loonsom kan toenemen door een toename van het loon per werknemer of door een toename van de vraag naar arbeid. Dit wordt geïllustreerd in voorbeeld 1.2.

VOORBEELD 1.2

Stel dat voor een bepaald jaar de gegevens over de lonen geschat worden zoals weergegeven in de volgende tabel.

Volume en prijsmutaties van het looninkomen (voorbeeld)

	(1) 2018 in prijzen 2018	(2) Volumemutatie	(3) 2019 in prijzen 2018	(4) Prijsmutatie	(5) 2019 in prijzen 2019
Loonsom	200	2%	204	5%	214,2

De eerste kolom geeft de waarde aan van de loonsom in 2018. Uit kolom 2 is af te lezen dat in 2019 de werkgelegenheid met 2 procent stijgt. De totale loonsom zou 204 bedragen als de loonsom per werknemer stabiel zou zijn gebleven. Dan zou de prijsmutatie nul bedragen; het loon per werknemer in 2019 zou gelijk zijn aan het loon per werknemer in 2018. Vandaar dat boven kolom 3 staat '2019 in prijzen van 2018'. Telt men bij de volumemutatie de prijsmutatie (kolom 4), dan krijgt men de loonsom in 2019 (kolom 5). Het loon per werknemer is gestegen met 5 procent.

De loonsom is het product van het aantal werknemers en het loon per werknemer. De stijging van de loonsom is dan ongeveer gelijk aan de procentuele volume- en prijsmutatie bij elkaar opgeteld, namelijk 2 procent + 5 procent = 7 procent van 200 = 14. Bij kleine veranderingen van prijzen en hoeveelheden mogen de percentages van de veranderingen bij elkaar gevoegd worden om de waardeverandering te bepalen. De onzuiverheid is hier 0,2; dit is 0,1 procent van 200, een verwaarloosbaar verschil.

Verband tussen loonsom, loon per werknemer en het aantal werknemers

Het verband tussen loonsom, loon per werknemer en het aantal werknemers is weergegeven in vergelijking [1.3]:

$$L = L_{wn} \times A_v \quad [1.3]$$

waarin:

- L = de totale loonsom
 L_{wn} = de loonsom per werknemer
 A_v = de hoeveelheid werknemers

De relatie tussen de veranderingen is dan als volgt weer te geven (vergelijking [1.4]):

$$g_L = g_{L_{wn}} + g_{A_v} \quad [1.4]$$

TUSSENVRAAG 1.4

De waarde van de consumptie stijgt in een bepaald jaar met 4 procent. Het Centraal Planbureau wijst erop dat de stijging grotendeels is veroorzaakt door een inflatiepercentage van 3. Kun je dit uitleggen?

Loonkosten per eenheid product

Het derde verband betreft de loonkosten per eenheid product. In elk product dat met behulp van de productiefactor arbeid is geproduceerd, zit een bedrag aan loon. Dit bedrag kan toenemen door een stijging van het loon per werknemer, maar als de arbeidsproductiviteit stijgt, zal het loon per eenheid product weer dalen. In de vorm van een vergelijking [1.5]:

$$Lk_{p.e.p.} = L_{wn}/ap \quad [1.5]$$

waarin:

- $Lk_{p.e.p.}$ = loonkosten per eenheid product
 L_{wn} = loon per werknemer
 ap = arbeidsproductiviteit

Stel dat een werknemer €100 verdient en vijftig producten maakt, dan zijn de loonkosten per eenheid product €2.

De veranderingen staan ook in verband met elkaar (vergelijking [1.6]):

$$g_{Lk_{p.e.p.}} = g_{L_{wn}} - g_{ap} \quad [1.6]$$

Stijgt het loon per werknemer met 3 procent en de arbeidsproductiviteit met 1 procent, dan nemen de loonkosten per eenheid product toe met 2 procent. Ondernemers zullen een stijging van de lonen dus altijd trachten te compenseren door een arbeidsproductiviteitsstijging om de winstgevendheid op peil te houden. Op macroniveau geldt dat ook: een loonstijging die uitgaat boven de arbeidsproductiviteitstoename, gaat ten koste van de winstgevendheid van het bedrijfsleven.

Samenvatting

Economisch handelen leidt tot welvaart. Mensen kiezen voortdurend welke middelen ze zullen inzetten om de gewenste goederen en diensten te kunnen maken. De economische wetenschap bestudeert het economisch handelen op het niveau van landen, ondernemingen en individuen. Daaruit vloeien de onderdelen macro-economie, meso- en micro-economie, internationale economische betrekkingen en monetaire economie voort. Economische variabelen als de conjunctuur, inflatie, loonkosten, grondstofkosten en rente behoren tot de macro-omgeving van bedrijven. Deze variabelen beïnvloeden de winstgevendheid van ondernemingen zonder dat de ondernemingen zelf invloed op deze variabelen kunnen uitoefenen. Ondernemingen moeten wel een beleid voeren om de negatieve gevolgen van macro-economische ontwikkelingen te pareren. Behalve de macro-omgeving bestaan ook een indirecte en een directe omgeving. Deze kunnen ondernemingen beter beïnvloeden.

Macro-economische variabelen hebben meestal een absolute waarde en deze is onderhevig aan veranderingen, meestal uitgedrukt in procentuele groei. De verandering in variabelen die bestaan uit het product van twee andere, is gelijk aan de som van de veranderingen in de twee andere variabelen. De groei van de productie is de groei van werkgelegenheid en arbeidsproductiviteit bij elkaar opgeteld. De groei van de loonsom is gelijk aan de som van de groei van de loonsom per werknemer en van het aantal werknemers. De loonkosten per eenheid product stijgen met het loon per werknemer, gecorrigeerd voor de arbeidsproductiviteitstoename.

Kernbegrippenlijst

1

Bedrijfsomgeving	De externe omgeving van een onderneming die invloed heeft op de resultaten van de onderneming. Onderscheiden worden: <ul style="list-style-type: none">• directe omgeving• indirecte omgeving• macro-omgeving
Economisch handelen	Het streven naar maximale welvaart met behulp van schaarse middelen.
Macro-economie	Onderdeel van de economische wetenschap waarin de bestudering van de verbanden tussen geaggregeerde grootheden vooropstaat. Voorbeelden van zulke variabelen zijn: bruto binnenlands product, werkgelegenheid, consumptie, investeringen en inflatie.
Schaarste	Spanning tussen beperkte middelen en oneindige behoeften.
Welvaart	Het beschikken over schaarse goederen en diensten voor de bevrediging van behoeften.
